

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده الهیات

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد رشته

عنوان:

ارزیابی تطبیقی روایات معصومان (ع) با اقوال

لغویان در مفردات سوره بقره (تا آیه ۵۸)

استاد راهنما:

حجه الاسلام محمد کاظم رحمان ستایش

استاد مشاور:

حجه الاسلام محمد علی تجری

دانشجو:

جعفر جعفری

تقدیم بہ

آقا امیر المؤمنین (علیہ السلام) و خاتم فاطمہ: الزہراء (سلام اللہ علیہا) کہ در دامن خویش دو نور در

نخستہ، شباب اہل ائمتہ، امام حسن و امام حسین (علیہما السلام) را پروراندند.

تقدیر و شکر

به مدلول حدیث نبوی من لم یشکر المخلوق، لم یشکر الخالق و به عنوان وظیفه اخلاقی بر خود لازم می

مینم که از استاد اهناب آقایی رحمان ستایش و استاد مشاوری جناب آقای تجریمی، شکر نمایم و اما بعد، از پدر

و مادر بسوزم، که حمایت های خود را نسبت به من دریغ ننمودند، قدر دانی می کنم. در آخر هر کوزه نقص و کاستی

است به بنده بر می گردد. به امید اینکه مورد رضایت خداوند متعال قرار گرفته باشد.

چکیده

ائمه (ع) در شرح واژگان قرآن روش های مختلفی داشتند: اکتفا به ذکر کلمه مترادف واژه بدون توضیح اضافی، ذکر معنا همراه با مطالبی در شرح آن (آوردن مصداق یا تاویل آیه) یا برای پی بردن به معنا و ریشه کلمه از آیات دیگر قرآن بهره می بردند (روش تفسیر قرآن به قرآن) لغویون هم به علوم لغت توجه داشتند: به لهجه قوم عرب و تطورات معنایی لغت در طول زمان، توجه به واژگان غیر عربی (معرب)، چگونگی پیدایش و زایش واژگان (وضع و اشتقاق)، اشعار عرب و سایر علوم مربوطه به طوری که می توان گفت تشابهات بین هردو فراوان است چون با بررسی متوجه می شویم. سیر نگارش مدون کتابهای لغت به قرن دوم برمی گردد صحابه ای همچون ابن عباس که از یاران پیامبر (ص) و امام علی (علیه السلام) بوده و این احتمال و سوال مطرح است که آیا در دوره های قبل نیز آثار مدونی بوده؟ و یا صحابه از خود آنان روایت کرده اند؟ به هر حال می توان گفت: لغویان در حد کاربردهای اعراب آن عصر به تبیین معانی واژگان پرداختند و امامان (ع) غالباً از این حد گذر کردند و به تبیین مراد خداوند از آن واژگان با عبور از معانی ظاهری آنها پرداختند در تبیین معنایی از معانی مشترک معنوی و تبیین مصادیق و گاه تاویل مفردات قرآنی استفاده نمودند. در این موارد اختلاف دیدگاه میان امامان (ع) و تفسیر واژگان توسط لغویان مشاهده می شود

کلیدواژه: آیات سوره بقره، روایات، لغت، لغت شناسان، امام معصوم (ع)

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل اول: کلیات و مفاهیم.....	۶
۴-۱- پرسش های پژوهش.....	۶
۶-۱- سابقه و پیشینه تحقیق.....	۸
۷-۱- گونه شناسی روایات تفسیری.....	۸
۸-۱- ایضاح لفظی.....	۱۰
۹-۱- سازماندهی تحقیق.....	۱۱
۱۰-۱- منابع.....	۱۲
فصل دوم: تطبیق روایات مفردات سوره بقره تا آیه ۵۸.....	۱۳
۲-۱- ادم.....	۱۴
۲-۲- اسم.....	۱۶
۲-۳- بر.....	۲۰
۲-۴- بکم.....	۲۲
۲-۵- حجر.....	۲۴
۲-۶- حطه.....	۲۷
۲-۷- حوط.....	۳۰
۲-۸- ختم.....	۳۲
۲-۹- خدع.....	۳۸
۲-۱۰- خشع.....	۴۳
۲-۱۱- خطف.....	۴۶
۲-۱۲- خلف.....	۴۸
۲-۱۳- رزق.....	۵۱

۵۳.....	۱۴-۲ - رغد.....
۵۴.....	۱۵-۲ - ریب.....
۵۸.....	۱۶-۲ - سیج.....
۶۱.....	۱۷-۲ - سلوی.....
۶۱.....	۱۸-۲ - سمو.....
۶۳.....	۱۹-۲ - سوم.....
۶۷.....	۲۰-۲ - سوی.....
۷۱.....	۲۱-۲ - شبه.....
۷۴.....	۲۲-۲ - شری.....
۷۷.....	۲۳-۲ - صبر.....
۸۰.....	۲۴-۲ - صیب.....
۸۳.....	۲۵-۲ - صمم.....
۸۵.....	۲۶-۲ - ضلل.....
۸۸.....	۲۷-۲ - طهر.....
۹۲.....	۲۸-۲ - ظن.....
۹۶.....	۲۹-۲ - عبد.....
۹۹.....	۳۰-۲ - عمه.....
۱۰۰.....	۳۱-۲ - عمی.....
۱۰۴.....	۳۲-۲ - غیب.....
۱۰۸.....	۳۳-۲ - فرش.....
۱۱۰.....	۳۴-۲ - فسد.....
۱۱۴.....	۳۵-۲ - فسق.....
۱۱۵.....	۳۶-۲ - متع.....
۱۱۸.....	۳۷-۲ - مرض.....
۱۲۱.....	۳۸-۲ - من.....
۱۲۴.....	۳۹-۲ - ندد.....
۱۲۶.....	۴۰-۲ - نسو.....
۱۲۸.....	۴۱-۲ - وقی.....

۱۳۱.....	۲-۴۲-هدی.....
۱۳۷.....	۲-۴۳-هزء.....
۱۴۲.....	خاتمه.....
۱۴۶.....	نمودار گونه شناسی روایات ایضاح لفظی.....
۱۴۸.....	منابع.....

مقدمه

به تصریح قرآن، این کتاب به زبان عربی روشن نازل شده است «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ»^۱ در اینکه قرآن به زبان عربی نازل شده می توان گفت:

اول آنکه: طبق شهادت کسانی که اهل مطالعه در زبانهای مختلف جهانند، زبان عربی، زبان وسیعی است که می تواند ترجمان لسان وحی باشد و مفاهیم و ریزه کاریهای سخنان خدا را بازگو کند. دوم آنکه: خورشید اسلام از سرزمین جزیره العرب طلوع کرد، البته معلوم است که در درجه اول می بایست مردم آن سامان را گرد خود جمع کند و قهرا باید آنچه گویا و روشن باشد که آن افراد بی سواد و دور از علم و دانش را تعلیم دهد و در پرتو تعلیمش آنان را دگرگون سازد و لازمه این کار این بود که باید به زبان همان مردم باشد تا برای آنان قابل فهم باشد؛ زیرا در این عالم یک زبان مشترک که همه اقوام و قبایل آن را بفهمند وجود ندارد.

و سوم آنکه: قرآن در عین اینکه برای هدایت بشر آمده است، به عنوان معجزه و صدق دعوی نبوت پیامبر نیز بود، اگر قرآن به زبان عرب نبود در همان ابتدای دعوت تحدی معنا نداشت؛ زیرا تحدی به کلامی که برای مردم قابل فهم نیست لغو و بیهوده است. به گونه ای مخاطبان اولیه قرآن یعنی اعراب، زبان آن را می شناختند و ظواهر کلمات و آیات آن را درک می کردند. آنان بر پایه حجیت عقلایی ظواهر قرآنی به فهم ساده خود از آیات اعتماد داشتند و در این میان ریز بینی هایی هم توسط برخی صحابه قرآن پژوه انجام می شد که دقت در کشف ظواهر را در پی داشت. مانند ابن عباس که به شاگردان خود سفارش می کرد که برای آشنایی با واژه های ناآشنای قرآن، به اشعار عرب مراجعه کنند و خودش خصوصا بنیانگذار و پیشوای این روش تفسیری - تفسیر لغوی - به شمار می رفت.

در قرن دوم هجری لغت نگاران بر پایه مطالعه میدانی کاربردهای عربی به جهت خدمت به قرآن و درک مفاهیم آن شروع به تدوین لغت نامه های عربی نمودند و کم کم این کار وسعت گرفت. غالب این منابع اکنون در دسترس ماست.

^۱. یوسف، ۲.

خداوند متعال در جای جای قرآن از رسول گرامیش به عنوان مفسر و روشنگر کتاب خود یاد کرده و تبیین قرآن برای بشریت را، هدف یا یکی از اهداف نزول آن برشمرده است «وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ»^۱ پیامبر (ﷺ) که جز به رضای خدا سخن نمی گفت، بارها بر وجود پیوندی ریشه دار و ناگسستنی میان قرآن و اهل بیت معصوم (علیهم السلام) تاکید نمود و و از آن جمله در حدیث مشهور ثقلین می باشد. و این خود نشان می دهد که علم و کلام معصومین (علیهم السلام) همانند قرآن از خطا مصون می باشد. امامان معصوم شیعه خود معلمان قرآن بودند و علم کامل قرآن در نزد ایشان جمع بود، در بحث اعتبار روایات معصومین (علیهم السلام) ما به علت حجم مطالب و نظرات از بحث در مورد امکان یا عدم امکان تعبد به روایت ظنی و گمان آورو بحث های دیگر صرف نظر می کنیم ولی مساله ارزیابی محتوایی و متنی روایات تفسیری که از آن در اصطلاح روایات به «عرضه احادیث بر قرآن و سنت قطعی» یاد می شود، مورد توجه است چه این که. این اشتراک نظر در عرضه روایات بر خود قرآن در نظر اکثر دانشمندان، گواه بر آن است که مطمئن ترین و سالم ترین راه و روش بهره گیری از این روایات، همان ارزیابی متنی و بررسی مفهوم و مفاد روایات است، به ویژه آنکه گفتیم، شمار روایاتی که دارای سند صحیح می باشد اندک است. بنابراین، می توان در این میان به نکته اشتراکی رسید و آن این که کارآمدترین روش در ارزیابی روایات تفسیری، سنجش متنی و محتوایی است. در روایات اهل بیت (علیهم السلام) گاهی در پاسخ به سوال و گاهی به صورت مستقل - به تبیین ظاهر مفردات قرآنی پرداختند.

^۱ . نحل، ۴۴.

فصل اول: کلیات و مفاهیم

۱-۱- بیان موضوع

اهمیت کشف معنای واژگان قرآن از آن حیث مهم است که اولین گام برای فهم مراد خداوند از آیات قرآن می باشد. پرداختن به این مهم از گذشته مورد توجه اکثر مفسران و لغویون بوده است و در اکثر تفاسیر مهم دیده می شود که بخشی را به واژه شناسی آیات اختصاص داده اند. اما کمتر دیده شده که مفسران به واژگان قرآن از دیدگاه معصومین (علیهم السلام) پرداخته باشند. ما برآن هستیم در این پژوهش ارزیابی تطبیقی روایات معصومان (علیهم السلام) با اقوال لغویان در مفردات سوره بقره تا آیه ۵۸ را داشته باشیم. ائمه معصومین (علیهم السلام) گاهی در تبیین معنای واژگان قرآن هم سو با لغویون به تفسیری از واژه پرداخته اند و گاهی معنایی که از واژه ارائه می کردند فراتر از معنای لغوی واژه است و شامل تأویل، مصداق، توسعه معنا... می شود.

۱-۲- اهمیت موضوع

شناخت واژه ها و مفردات قرآن از جمله مقدمات مهم و ضروری در فهم قرآن و تفسیر می باشد که از زوایای مختلف اهمیت دارد که عبارت اند از:

۱. نخستین حرکت و جنبش علمی مسلمانان به شمار می رود و در زمره اولین موضوعاتی بود که دانشمندان در اندکی پس از نیمه اول قرن اول هجری در عصر تدوین بدان توجه کردند و در آن زمینه به تالیف پرداختند.

۲. نخستین گام در تفسیر قرآن کریم می باشد.

۳. برای قاریان بسیار اهمیت داشت، زیرا آشنایی با لغات قرآن مقدمه آشنایی با علم قرائت

به شمار می رفت و برای قاری قرآن کلمات دشوار و مبهم را توضیح می داد.

۴. این دانش برای فقیهان نیز ضرورت داشت؛ چه به واسطه آن می توانستند به معانی

استوارتری از آیات دست یابند و احکام فقهی را شفاف تر استنباط کنند.

۵. با شناخت مفردات قرآن با واژه های فصیح کلام عرب آشنا می شویم.

۶. از طریق این دانش به تحول معنایی معانی واژه ها و مدلولهای جدید آنها در قرآن پی می بریم.

زرکشی در این باره می نویسد: فردی که در صدد کشف معانی آیات است به دانستن علم

لغت نیازمند است و در این میان فرقی بین اسم، فعل و حرف نیست. اما معانی حروف را که به

جهت قلت عدد، علمای نحو پیرامون آنها بحث کرده اند، می توان از کتب ایشان به دست آورد. اما

درباره معانی اسماء و افعال باید به کتب لغت مراجعه نمود. وی پس از برشمردن مهمترین کتب

لغت می افزاید: و شناخت این فن برای مفسر امری ضروری است و گرنه اقدام به تفسیر کتاب الهی

برای او روا نیست. آن گاه کلامی را از مالک بن انس امام مالکیه نقل می کند که گفت: «لا اوتی

برجل یفسر کتاب الله غیر عالم بلغة العرب الا جعلته نکالا» یعنی: ممکن نیست کسی که قرآن را

تفسیر می کند اما عالم به لغت عرب نیست نزد من آورند مگر آنکه او را به عقوبت و مجازاتی

سخت گرفتار سازم! مجاهد گفته است: لا یحل لأحد یؤمن بالله والیوم الآخر ان یتکلم فی کتاب

الله اذا لم یکن عالما بلغات العرب و لا یکفی فی حقه معرفة الیسیر منها، فقد یكون اللفظ مشترکا و

هو یعلم احد المعنیین و المراد الآخر. یعنی: برای هیچ فرد معتقد به خداوند و آخرت روا نیست که

درباره کتاب الهی سخنی بگوید، مگر اینکه به لغات عرب آگاه باشد و شناخت اندک از آن کافی

نیست، چرا که ممکن است لفظ مشترک بین دو معنی باشد و او فقط یکی از آن دو را بداند، حال

آنکه مراد معنای دیگر باشد.

همگان معترف هستند که: الف (پیامبر ﷺ و امامان علیهم السلام) منشاء علوم می باشند خدای متعال به ائمه (علیهم السلام)

، شرح صدر عطا کرده بود، و قلب مقدسشان را گسترده ساخته بود، تا اسرار حقایق و مسائل مشکلی بدون هیچ

تحصیل و کوششی، به روی آنها باز شود، به طوری که مردم از معارف گسترده آن بزرگواران سخنها می گفتند،

زیرا کسی در برابر انبوه سرمایه‌های علمی ایشان که شامل تمام انواع علوم؛ از حدیث، فقه، فلسفه و کلام و سایر علوم، همتای آنها نبود.

ب) دارای بلاغت و فصاحت کامل بودند فصیح‌ترین مرد عرب بودند. سخنان و خطابه‌هایشان پس از پیامبر (ﷺ)، بالاتر از کلام مخلوق و پایین‌تر از کلام خالق بود. بنابراین جای شگفتی نیست، که بگوییم هیچ کس در فصاحت و بلاغت به پایه آن حضرات (ﷺ) نمی‌رسید.

ج) به تمام زبانها آشنا بودند به طوری که امام رضا (ﷺ) در سخنانی از امام علی (ﷺ) فرمودند: «اوتینا فصل الخطاب» یعنی به ما فصل خطاب داده‌اند و فرمودند: که آیا فصل خطاب جز دانستن زبانهای مردم چیز دیگری است.

لغویون هم با توجه به شباهت‌های زیاد نوشته‌هایشان با روایات، در حد کاربردهای اعراب عصر خود به بررسی مفردات پرداختند. از این رو می‌توان گفت که این کار تحقیقی لازمه بحث تفسیر مفردات قرآن می‌باشد در صورتی که به کلام ائمه (ﷺ) و لغویون توجه کافی صورت نگیرد باعث فهم غیر صحیح در احکام و معارف قرآنی و دینی می‌شود.

۱-۳- اهداف پژوهش

۱- توجه دادن به محوریت کلام اهل بیت (ﷺ) و اینکه یکی از سرچشمه‌ها و منشاءهای اصلی تفسیر مفردات کشف شود.

۲- در تکمیل مباحث معناشناسی قرآن به احادیث اهل بیت (ﷺ) نیز توجه شود.

۳- در این تحقیق بر آنیم با بررسی تطبیقی که انجام می‌دهیم، اصول کلی شباهت‌ها و تفاوت‌های این دو منبع را استنباط کنیم تا بتوانیم آنها را در حوزه‌های مختلف به کار ببریم.

۱-۴- پرسش‌های پژوهش

۱-۴-۱- پرسش اصلی پژوهش

۱- ارزیابی تطبیقی روایات معصومان (ﷺ) با اقوال لغویان در مفردات سوره بقره چیست؟

۱-۴-۲- پرسش‌های فرعی پژوهش

۲- معانی واژگان تفسیر شده در روایات معصومان (ﷺ) در سوره بقره، چه ارتباطی با اقوال

لغویان دارند؟

۳- علت اختلاف معانی ظاهر واژگان با ایضاح لفظی آنها در روایات معصومان (علیهم السلام)

چیست؟

۱-۵- فرضیه ها

ائمه (علیهم السلام) در شرح واژگان قرآن روش های مختلفی داشتند:

الف- اکتفا به ذکر کلمه مترادف واژه: در این گونه موارد امام درباره کلمه توضیحی نمی دهد و به ذکر مترادف آن بسنده می کند.

ب- ذکر معنا همراه با مطالبی در شرح آن مانند آوردن مصداق یا تاویل ایه یا سبب نزول در کنار آن

ج- در پی بردن به ریشه و معنای لغت، از آیات دیگر نیز بهره می بردند، به سیاق توجه داشتند و با توجه به شان مخاطب و ظرفیت اشخاص و نیاز و سوالی که مردم در خود احساس نموده بودند مفردات را تبیین می نمودند.

ائمه (علیهم السلام) این روش را ایجاد کردند که مفاهیم آیات قرآن بر محور توحید، نبوت، ولایت دارای پیوستگی معنایی است و مصداق دارد و به تاویل برده می شود. در تفسیر البرهان در جلد اول که مقدمه می باشد به عنوان «مرات الانوار و مشکات الاسرار» علامه بحرانی بحثی مطرح می کند که اصل در تنزیل آیات قرآن و تاویل آن فقط توجه دادن به ولایت پیامبر (صلی الله علیه و آله) و ائمه (علیهم السلام) است. به گونه ای که هر خیر و نیکی را که از آن خبر داده است در شان آنان و اتباع آنان و افرادی است که آنان را می شناسند و هر بدی که در آن ذکر شده است، مصداق آن دشمنان و مخالفان آنها هستند.

۲- (اختلاف) لغویون به لهجه قوم عرب توجه داشتند و تطورات معنایی لغت در طول زمان، توجه به واژگان غیر عربی (مغرب)، چگونگی پیدایش و زایش واژگان (وضع و اشتقاق)، اشعار عرب. لغویان در حد کاربردهای اعراب آن عصر به تبیین معانی واژگان پرداختند و امامان (علیهم السلام) غالباً از این حد گذر کردند و به تبیین مراد خداوند از آن واژگان با عبور از معانی ظاهری آنها پرداختند.

۳- در تبیین معنایی از معانی مشترک معنوی و تبیین مصادیق و گاه تاویل مفردات قرآنی استفاده

نمودند. در این موارد اختلاف دیدگاه میان امامان (علیهم السلام) و تفسیر واژگان توسط لغویان مشاهده می شود.

۱-۶- سابقه و پیشینه تحقیق

کاری تطبیقی مشخص که منحصرأ مفردات سوره بقره در روایات تفسیر البرهان و کتاب لغات را بررسی کرده باشد. ظاهراً انجام نشده است.

در بعد نظریه پردازی مقاله هایی ذیل نوشته شده است:

مقاله ای در مورد گونه شناسی روایات تفسیری

روش شناسی معصومان (علیهم السلام) در تفسیر لغوی قرآن کریم / دکتر محمد علی مهدوی راد، فهیمه حسینی کوهی، مجله حدیث اندیشه

ولی کار تطبیقی که آیه ها را با روایات و یا کتب لغت بررسی آماری یا تحلیلی کرده باشد عبارتند از:

روایات مفردات سوره بقره / ابوالقاسم او جاقلو، / استاد راهنما مجید معارف، دانشکده دارالحدیث قم

شرح واژه های سوره فاتحه و بقره بوسیله روایات / جمالی راد، فهیمه، دانشکده الهیات تهران

نقد و بررسی مفردات راغب با استناد به روایات فریقین (حروف ز، س، ش و ص) / نسرین ریاحی پور، کتابخانه دیجیتال دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تفسیر مفردات القرآن فی ترتیب لغات مجمع البیان و المیزان / تصنیف محمد روحی، محمد تقی فیاض بخش، انتشارات احیاء کتاب

۱-۷- گونه شناسی روایات تفسیری

مراجعه به کتب روایی و ارزیابی وارد شده در ذیل آیات، نشان می دهد که این روایات، به «گونه» هایی که نشان از کارکردهای متفاوت این روایات دارند. می توان این کارکردها را به این شکل، گونه شناسی کرد:

۱-۷-۱- ترسیم فضای نزول

تعبیر «شان نزول» یا «اسباب نزول»، از تعبیر های کهن رایج در علوم قرآنی است که اشاره به بیان زمینه ها و شرایط نزول یک یا چند ایه دارد. در روایات مرتبط با این مفهوم، دایره ای

فراخ تر به چشم می خورد؛ چرا که گاه شرایط پیش از نزول، ترسیم می شود و گاه بازتاب های پس از نزول، به تصویر در می آید. به جهت این گستردگی، گمان می رود تعبیر «ترسیم فضای نزول» گویاتر و جامع تر از تعبیر رایج پیش گفته باشد. اینک به ذکر نمونه ای می پردازیم:

این روایت، هم به بازتاب نزول ایه دوم از سوره نساء اشاره دارد و هم زمینه نزول ایه ۲۲۰ از سوره بقره را بیان میکند

آثار متعددی در گردآوری روایات اسباب نزول، نوشته شده است. سیوطی در کتاب اسباب النزول خود، ۱۲۶۴ حدیث گردآورده است که ابراهیم محمد العلی، در نوشته اش به نام صحیح اسباب النزول، ۳۲۴ مورد از آنها را صحیح دانسته است.

مرحوم طبرسی در مجمع البیان، ۳۴۸ مورد اسباب النزول، نقل می کند و در کتاب اسباب النزول فی ضوء روایات اهل البیت نیز ۴۲۷ حدیث، منقول است.

۱-۷-۲- ایضاح لفظی

برخی از احادیث، یک واژه (لفظ) را در آیات قرآنی معنا می کنند که آن را ایضاح لفظی می نامیم که تحقیق این پایان نامه نیز در این باره می باشد. که در آخر مفصل توضیح داده می شود.

۱-۷-۳- ایضاح مفهومی

مراد از ایضاح مفهومی، آن است که حدیث، به توضیح و تبیین نسبت در ایهمی پردازد؛ نسبت میان یک یا چند جمله؛ از قبیل:

ایضاح مفهومی، شامل موارد: عام و خاص، مطلق و مقید، بیان ناسخ و منسوخ و تفصیل محتوای ایهدر عرصه های اعتقادی، تاریخی و فقهی می شود. به سخن دیگر، ایضاح مفهومی، گسترده ترین حوزه روایات تفسیری و خود، قابل تقسیم به اقسام گوناگونی است.

۱-۷-۴- بیان مصداق

روایت های فراوانی در دست است که به ذکر مصداق آیات می پردازند، در حالی که بر پایه قواعد زبانی و تفسیری نمی توان این مصادیق را مصداق انحصاری ایه دانست، و غالب این روایات نیز دلالتی بر انحصار ندارند، مانند:

علامه طباطبایی در تفسیر المیزان ، بسیاری از روایات را بر مصداق ، حمل می کند و برای این منظور، اصطلاح جری و تطبیق را به کار می برد . بر اساس شمارش نگارنده ، ۹۴ مورد تعبیر جری و ۲۲۶ مورد تعبیر تطبیق را به کار برده است.

۱-۷-۵- بیان لایه‌های معنایی

لایه‌های معنایی یا تاویلات بدین سان است که یک عبارت یا سیاق آن می تواند در خود، معانی متعدد طولی را همراه داشته باشد که بر فهم های مختلف آشکار می گردند. بخشی از روایات تفسیری به بیان این لایه‌های معنایی پرداخته است ؛ از قبیل :

۱-۷-۶- بیان حکمت و علت حکم

در برخی از روایات تفسیری ، علت و حکمت حکم مذکور در آیه تشریح می گردد. از قبیل :

۱-۷-۷- استناد به قرآن

بسا اوقات، پیامبر (ﷺ) یا ائمه (علیهم‌السلام) حکمی را بیان و مستند آن را از قرآن ، ذکر کرده اند

۱-۷-۸- بیان اختلاف قرائت

در روایت های تفسیری منسوب به ائمه (علیهم‌السلام) موارد متعددی به بیان اختلاف قرائت ها (در قرائت آیات) پرداخته شده است که تعداد این احادیث نیز کم نیست .

۱-۷-۹- پاسخگویی با قرآن

گاه در لابلای روایات تفسیری ، به مواردی بر می خوریم که پیامبر (ﷺ) یا امام (علیهم‌السلام)، در پاسخ یک پرسش ، تنها به قرائت آیه ای، اکتفا کرده است، بدون آنکه به شرح و تفسیر آن یا توضیح وانطباقش بر مورد، پردازد

۱-۷-۱۰- تعلیم تفسیر

در روایات تفسیری ، بسا اوقات ، به نمونه هایی بر می خوریم که چگونگی تفسیر یا استفاده از آیات را تعلیم می دهند

۸-۱- ایضاح لفظی

الف- ذکر معنا و اکتفا به ذکر چند کلمه، در این گونه موارد امام درباره کلمه توضیحی نمی دهد و به ذکر چند کلمه بسنده می کند.

مانند این روایت: از ابوالجارود از امام باقر (علیهم‌السلام) درباره عبارت «لِذِي حِجْرٍ» (فجر / ۵) سوال شد فرمودند: «ذو حِجْر» به معنای خردمند است لذی عقل.

ب- ذکر معناهمرا با مطالبی در شرح آن مانند آوردن مصداق یا تاویل آیه یا سبب نزول در کنار

آن

مانند: وَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (عَلَيْهِ السَّلَامُ).....مِزَاجُهُ مِنْ تَسْنِيمٍ وَهُوَ مَصْدَرٌ سَنَمَهُ إِذَا رَفَعَهُ، لِأَنَّهُ أَرْفَعُ شَرَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ، أَوْ لِأَنَّهُ يَأْتِيهِمْ مِنْ فَوْقُ، قَالَ: أَشْرَفُ شَرَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ يَأْتِيهِمْ فِي عَالِي تَسْنِيمٍ- امام صادق (ع) فرمود: تسنیم مصدر از سنمه به معنای رفعه است آن را تسنیم نامیدند، زیرا رفیع ترین شراب بهشتیان است یا از آن جهت که از بالا بر آنان فرود می آید و گرانقدرترین شراب اهل بهشت، آن است که که از بالای منازلشان فرو می ریزد.

البته دو حالت کلی وجود دارد: الف) امام خود به تفسیر پرداخته؛ ب) از امام (ع) کلمه پرسیده شده است. البته در خلال روایات لغوی، گونه های دیگری نیز مشاهده می شوند. بیان مصداق، پاسخگویی با قرآن، تعلیم تفسیر، استناد به قرآن، بیان لایه های معنایی.

۱-۹- سازماندهی تحقیق

ابتدا متن آیه کلمه مورد استفاده ارائه شده است .. همانطور شماره آیات نیز برای سهولت کار خوانندگان نوشته شده است

متن احادیث و ترجمه روایات شریفه ای که در مورد کلمه، وارد شده آنها را ذکر کردیم. و توضیحات مختصری اگر لازم بوده در خلال ترجمه نوشته شده است. روایاتی که وابسته به یکدیگرند کنار هم ذکر شده است.

در بیان نظر لغویون در ابتدا سعی شده است. سخنان فراهیدی، کتاب العین و ابن فارس و راغب آورده شود. اگر کلمه و آیه و جوهی را می پذیرد و جوه مختلف آورده شده است. در آخر سعی شده است از دو کتاب غریب القرآن ابن قتیبه و ابن هائم نیز بهره ای برده شود.

از آنجا که شعر از نظر ادبی و لغوی در میان هر قوم بازگو کننده و مبین تعابیر و اصطلاحات دقیق آن قوم و زبان است شواهد شعری و ترجمه آنها به صورت خام و جداگانه آورده شده است. غالباً از ۱۵ مصدر که از تفاسیر می باشد ذکر کردیم (تکیه کردیم). برخی بر این روش اشکال کرده اند که لازمه چنین شیوه ای آن است که شعر عرب، اصل قرار گیرد و قرآن، فرع و تابع آن باشد. اما این اشکال وارد نیست؛ زیرا قرآن کریم به زبان فصیح نازل شده و در مواردی که معنای آن روشن نیست، به شواهد و استدلال نیاز دارد تا در چارچوب قواعد عربی بگنجد، و این به معنای فرع و تابع بودن قرآن نیست.

سپس تحت عنوان «تفاسیر»، کلمه از نظر مفسرین بحث شده است و اقوال مختلف آورده شده است.

در نتیجه گیری سعی شده است اجماع میان نظر معصوم (علیه السلام) و لغویون و مفسرین صورت بگیرد. وروایت نوع آن از جهت اینکه لغوی محض بوده یا مصداقی یا تاویلی یا تاویل - لغوی یا مصداق - لغوی مشخص بشود.

در سراسر تحقیق امکان دارد کلمات و عباراتی زیاد تکرار شده باشند، قصد این بوده که نظر خود و یا نظرات مختلف با هم در نیامیزد، واژه‌های کتاب همانطور که مشخص شده است، به ترتیب حروف الفباء از حروف اول و دوم لغت تنظیم شده است.

کوشش شده است این تحقیق با دقت تصحیح شود. اما باز امکان دارد اغلاطی چاپی داشته باشد که از دقت دیدگان رد شده باشد در آخر مصادر و منابع قسمت های مختلف در اینجا آورده می شود.

۱-۱۰-۱- منابع

۱-۱۰-۱-۱- منابع احادیث

تفسیر البرهان، تفسیر نورالثقلین، اثبات الوصیه، توحید صدوق، امالی صدوق، عیون اخبارالرضا (علیه السلام)، تفسیر امام حسن عسگری (علیه السلام)، تفسیر قمی، تفسیر عیاشی، مائه منقبه امیر المومنین (علیه السلام)، معانی الخبر

۱-۱۰-۱-۲- منابع لغوی

کتاب العین، مقایس اللغة، مفردات راغب، لسان العرب، قاموس قرآن، نثرطوبی، وجوه القرآن (لسان التنزیل)، غریب القرآن ابن قتیبه وابن هائم

۱-۱۰-۱-۳- منابع تفاسیر

درالمشور الکشاف مجمع البیان نمونه المیزان منهج الصادقین جامع مفاتیح الغیب الجامع الاحکام قرطبی تفسیر روشن و برخی کتب دیگر مانند: روض الجنان، مقتنیات الدرر وملتقات الثمر، التبیان

۱-۱۰-۱-۴- منابع شعری

دیوان شعرای مختلف (مانند دیوان نابهغه، دیوان جریر الکامل دیوان اعشی دیوان ابن عقیل دیوان علقمه) خزانه الادب، صناعتین، عقد الفرید، الانصاف، مفضلیات، الاصمعیات وهم چنین در تفاسیری که برای شرح لغت از شعر عرب بهره جستند مانند: تفسیر جامع مجمع البیان الکشاف، التبیان، مفاتیح الغیب، الجامع الاحکام وهمچنین برخی تفاسیر دیگر: التحریر والتنویر، زاد المسیر، روح المعانی